

Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030: 2024. aasta täitmise ettekanne

Ülevaade Vabariigi Valitsuse 2020-2022 aasta olulisematest sammudest Riigikogus 12.11.2020 heaks kiidetud kriminaalpoliitika põhialuste elluviimisel vastavalt põhialuste punktile 9.

Head riigikogu liikmed,

Mul on hea meel seista teie ees kriminaalpoliitika põhialuste täitmise ettekandega. Räägin lühidalt sellest, mida eelmisel aastal koostöös partneritega tegime, et Eesti oleks turvaline ja kuritegevuse eest kaitstud. Jah, pikk tee on veel käia, aga sellest hoolimata on meil põhjust olla uhke seni saavutatu üle. Teil on võimalik tutvuda jaotusmaterjalidega, kus on ülevaade kuritegevuse numbrite ja kriminaalpoliitikas ette võetud tegevuste kohta.

Kuritegevuse üldpilt püsis sarnane 2023. aastaga: eelmisel aastal registreeriti 28 345 kuritegu, mida on 3% rohkem kui 2023. aastal. Kasvu tingisid varavastased kuriteod, milles eeskätt kelmused ja arvutikelmused. Vargustest üle 60% pandi toime poodides ja neist omakorda 4/5 olid süstemaatilised vargused, st sama varas pistis luba küsimata midagi taskusse vähemalt kolmel korral. Liikluskuritegude arv kasvas 5%. Seda mõjutasid nii joores juhtimise kuriteod kui ka süstemaatiline juhiloata sõitmine. Samas kasvas viiendiku võrra politsei joobekontrollide arv, mis võib rikkumiste kasvu seletada.

Tapmisi ja mõrvu koos katsetega oli 33, mida esmapilgul on suisa 10 tükki rohkem kui aasta varem, kuid hukkunute arv jäi samaks kui 2023, st hukkus 18 inimest. Erinevus tuleb lihtsalt sellest, et 2024. aastal alustati rohkem menetlusi juhtumeis, mis menetluse ajal ei osutunudki tapmiseks. Mida aga saab endiselt kurbusega nentida: tapmistest enamik pandi toime alkoholihoobes.

Positiivse poole pealt saan öelda, et ohvriuringute järgi on elanike turvatunne püsinud viimastel aastatel samal tasemel – 71% tunneb end õhtul pimedas kodukandis turvaliselt. Siin mängib kindlasti rolli õiguskaitseasutuste tulemuslik töö. Prokuratuuri poolt tootsin eraldi välja selle, et 1. märtsil 2024 alustas nelja piirkondliku ringkonnaprokuratuuri kõrval tööd üle-eestilise tööpiirkonnaga Majandus- ja Korruptsioonikuritegude Ringkonnaprokuratuur, mille peamiseks eesmärgiks on suurendada majandus- ja korruptsioonikuritegude menetlemise efektiivsust ning juhtida tõhusamalt kriminaalasjade lahendamiseks vajaliku ressursi jaotamist ja kasutamist.

Muutunud õigusruum ja uute probleemide esiletõus nõuab fokuseeritud meeskondlikku lähenemist. Muudatus võimaldab moodustada majandus- ja korruptsioonikuritegude menetlemisel meeskondi, jagada süsteemsemalt erialaspetsiifilisi kogemusi ja ühtlustada praktikat ning prokuröride töökoormust.

Eesmärgiga määrata põhimõtted, millest lähtudes tagada prokuratuurile ja uurimisasutustele ressursside optimaalne rakendamine ning kohtueelse menetluse tulemuslikkus, andis riigi peaprokurör 2023. aasta märtsis välja juhise, mis näeb ette prioriteetsed valdkonnad, millega tegeleda. Juhist uuendati 1. veebruaril 2025.

Prokuratuuris tervikuna vastutab ühtse menetluspraktika elluviimise eest juhise kohaldamisel Riigiprokuratuuri järelevalveosakond, kes analüüsib vähemalt üks kord aastas menetluspraktikat kriminaalmenetluseks eraldatud ressursside rakendamisel ja koostab selle kohta kirjaliku kokkuvõtte. Ootan ministrina huviga selle tulemusi.

Eraldi tooksin välja rahvusvahelise koostöö olulisuse võitluses kuritegevusega. Meil on mitmeid näiteid sellest, kuidas riikide koostöös on jõutud jälile piiride üleselt toimetavatele kurjategijatele. Näiteks tänu Eesti-Belgia-Soome ühise uurimisgrupi visadusele ja intensiivsele koostööle tuvastasime kuritegeliku ahela ja saime õigusrikkujad nii Eestis kui Soomes kohtu alla anda. Eestis kinni peetud Belgia numbrimärgiga kaubikust leiti kaks automaatrelva ja 100 kg amfetamiini sisaldavat pulbrit, aga uurimise käigus leiti lisaks erinevaid ebaseaduslikke tulirelvi, üle 400 tuhande euro sularaha ja üle 20 kg kokaiini.

Või teine näide, mis puudutab nn neti- või telefonikelme. Saksamaalt koordineeritud rahamuulad tekitasid Eesti inimestele veerand miljonit eurot kahju. Koordineerija töötas hästi väljatöötatud skeemi järgi. Ta ei pidanud isegi Eestis kohapeal viibima ja korraldas üksnes sõnumite abil grupi tegevust. Kui üksteise järel kaastäideviijad kinni peeti ja vahistati, suutis ta korraldada tõrgeteta kuritegude toimepanemise jätkamise, asendades isikud kohe uutega, värvates nad tööle Saksamaalt ning korraldades nende sõidu, majutuse ja väljaõppe Eestisse. Tänu rahvusvahelisele koostööle peeti korraldaja Saksamaal kinni ja anti oktoobris Eestile üle.

Kõige toredam on, et asi sai alguse sellest, kui tähelepanelik kodanik kuulis pealt kannatanu kõnet kelmiga. Ta mõistis, et toimub midagi kahtlast ja kutsus kannatanuga kohtumise juurde politsei. Nii peetigi kannatanuga kohtuma pidanud rahamuul kinni. Rahvusvahelise koostöö valdkonnas oleme jätkuvalt olulisteks partneriteks, sh tunnustas meid tõhusa koostöö eest korduvalt USA. Andsime panuse sellesse, et USAs mõisteti küberkelmuses süüdi Turõgin ja Potapenko. Saime faktilise kinnituse sellele, et hoolimata USA kohtueelse menetluse ajal kõlanud etteheidetest, oli meie menetlus sõltumatu ja objektiivne.

Enne kui liigun edasi selle juurde, et anda ülevaade põhialustes seatud prioriteetide täitmisest eelmisel aastal, tahaksin esile tõsta ka teise olulise asutuse me haldusalas, kes aitab kuritegusid ennetada ja uurida. Nimelt kohtuekspertiisi instituudi, EKEI. Tänu nende teadustegevusele ei sõrgi me kuritegeliku maailma sabas, vaid oleme tulevikku vaatavad. EKEI ekspertide arvamus on teaduslikult põhjendatud ja põhineb praktilistel teadusuuringutel. Kui tuua vaid üks näide, siis neil on olemas narkootiliste ainete, sh uute sünteetiliste ainete avastamise võimekus nii reoveest, kasutatud süstaldes kui ka surnuanalüüsides. Ehk meil on olemas täiskomplekt: turg, tarbimine ja tagajärg – narkoained tänaval, kahjude vähendamise keskustes kogutud süstaldes, reovees, surnukehades, aga ka üledoosiga EMO-sse sattuvate patsientide veres. See info on omakorda kasulik politseile, kes teab, millele oma menetlustes enam tähelepanu pöörata.

Nagu lubatud, annan nüüd ülevaate sammudest ja arengutest prioriteetide elluviimisel.

I Kriminaaljustiitsüsteem on tõhus, kiire, sõltumatu, inimkeskne ja ohvrisõbralik

Andmepõhise kriminaalpoliitika tugev vundament on usaldusväärne statistika ning sujuv ja automaatne andmete liikumine infosüsteemide vahel. Alustasime andmete liikumisega seotud probleemide kaardistamisega, et vähendada dubleerimist ja käsitsi tehtava töö mahtu. Nagu iga jõgi saab alguse allikast, on ka kvaliteetse statistika läte iga individuaalne juhtum. Seetõttu peame tagama, et hetkel, mil politseinik tuvastab lähisuhtevägivalla, kelmuse või mõrva, kajastub see info selgelt ja täielikult ka meile jõutavas andmestikus.

Aastal 2025 ei peaks me enam otsima tõde dokumendipatakat seest. Näiteks mõrvajuhtumi puhul peaks olema kohe süsteemist näha, kas inimene tapeti, mitu ohvrit oli ja milline oli suhe toimepanija ja kannatanu vahel – ilma, et peaks käsitsi menetlusmaterjale läbi töötama.

Selle eesmärgi saavutamiseks oleme asunud kaardistama olulisi kitsaskohti, mille lahendamine toetab senisest kiirema ja täpsema info saamist süütegudest. Nii vähendame dubleerimist, sest saame kasutada politsei infosüsteemis kogutud andmeid; hoiame kokku töötunnid, mis muidu kuluks käsitsi kodeerimisele; ja loome tugeva aluse andmepõhiste, nutikate ja mõjusate otsuste langetamiseks.

Mida andmed selgelt näitavad, on see, et kelmustena registreeritud kuritegude arv on Eestis alates 2021. aastast hüppeliselt tõusnud. Suurem osa kelmide tööst on kõige elementaarsem manipuleerimine ja inimloomuse nõrkade külgede enda kasuks ära kasutamine. Kelmuseid ja arvutikelmuseid registreeriti 2024. aastal kokku 3659, mis on ligi 14% enam kui 2023. aastal. Teadaolevalt tekitati kelmustega kahju kokku veidi üle 16 miljoni euro.

Kelmuste puhul on jätkuvalt kõige olulisem ennetustöö. Oluline on, et inimeste jaoks on olemas ja kiiresti leitavad turvalised teavituskanalid, kuhu märku anda kelmuse toimumisest (PPA, CERT-EE) ja registreeritud juhtumite järgi näeme, et inimesed teatavad neist kuritegudest. Kelmide jaoks ei eksisteeri üht kindlat sihtgruppi, teavitustöö peab jõudma iga inimeseni olenemata vanusest, soost või emakeelest. Seega on soovitus siit saalist kaasa võtta tõdemus, et igaühel on võimalik anda oma panus kelmuste ennetamiseks. Näiteks saate teie rahvasaadikuna, kogukonna- ja pereliikmena arutleda enda valijate, kolleegide, tuttavate ja lähedastega, kuidas ära tunda kahtlast linki, kõnet või veebilehte, uurida lisa selle kohta, kuidas paremini kaitsta enda tundlikke andmeid uudishimulike võõraste eest.

Ohvrite kaitsele oleme aga mõelnud ka laiemalt. Näiteks valmis eelmisel aastal nõusolekuseaduse nime all tuntud karistusseadustiku muudatuste VTK. Eesmärk on reguleerida seksuaalvägivalda nõnda, et igasugused nõusolekuta seksuaaltegevused on karistatavad. Kuni üks osapool ei ole nõusolekut väljendanud, on teise osapoole asi välja selgitada, kas nõusolek on või mitte. Nõusolek peab olema antud vaba tahte tulemusena. Nõusolekuseaduse eelnõu on juba töös. VTK-le antud tagasiside toetas jõuliselt JAH-mudelit, mille pinnalt lähebki töö edasi.

Teiste riikide näitel võib eeldada, et nõusolekuseaduse rakendumisel julgeb rohkem ohvrid abi otsida, mis omakorda toetab seda, et rohkem inimesi saab vajalikku abi ja tuge. Ometi ei õpeta seadus iseenesest inimestele paremaid suhtlemisoskusi ega pane neid üksteise inimõigusi paremini austama. Karistusõiguse muutmisega üksi

eelöeldut ei saavuta ja siin on vaja palju selgitustööd, pakkuda koolitusi ja tõsta inimeste teadlikkust tervetest seksuaalsuhetest.

Alates 2019. aastast on vägivaldakuritegude, sh lähisuhtevägivalla registreerimine olnud langustrendis, kuid tegemist on varjatud kuriteoliikidega, mistõttu ei pruugi see peegeldada tegelikku olukorda inimeste vahelistes suhetes. Kõik vägivallohvrid ei soostu kohe endaga juhtunust politseid teavitama. Kui inimene ei soovi või ei julge näiteks politsei poole pöörduda, kaovad aja jooksul vigastused ja muud ilmsed vägivalla märgid. Need oleksid aga politseile ja prokuratuurile juhtunu menetlemisel olulised tõendid. Tõendite kogumise kõrval on sama oluline, et vägivalla all kannatanud saaksid vajalikku abi ja toetust.

Kaalumisel on kaitsetus või abitus olukorras inimeste väärkohtlemise või süstemaatilise alandamise (näiteks ohvrites hirmu, ängi ja alaväärsustunde tekitamine) täiendav kriminaliseerimine. See puudutab näiteks puudega laste või täiskasvanute eest hoolitsevate inimeste käitumist, samuti vanuse või haigusseisundi tõttu abi ja tuge vajavate inimeste eest hoolitsemist (nt kipsis kätega patsiendi janusse jätmist, söömisel tuge vajava inimese abita jätmist ning muudes igapäevastes toimetustest abi vajavate inimeste alandavat ja ebaväärikat kohtlemist).

2024. aastal käivitati Justiits- ja Digiministeriumi, Sotsiaalministeriumi ja Victim Support Europe koostöös kaheaastane kuriteoohvrite kaitse jätkuprojekt IMPACT. 2025. aastal otsitakse huvigruppidega koostöös lahendusi kuriteoohvrite toetamiseks, keskendudes eriti tervishoiu valdkonna rollile nii kuriteoohvrite tuvastamises, vigastuste dokumenteerimises kui ka tugiteenustele suunamises. Lahenduste välja töötamisel pööratakse eraldi tähelepanu, et need sobituksid tervishoiutöötajate tavapärase tööpraktikatega.

Lähiaastatel on oodata veelgi muutusi seoses kannatanute kaitsega. Nimelt on Euroopa Liidus töös kuriteoohvrite direktiiv, mis laiendab üldiselt ohvritele kehtivaid õigusi ja toob kaasa parema kaitse mistahes liikmesriigis kuriteoohvriks langemise korral. Näiteks muutub lihtsamaks kuritegudest teavitamine abitelefoni kaudu, mille käigus pakutakse ohvritele ka emotsionaalset tuge ja infot täiendavate abiteenuste saamise kohta, sh ELi ühtse abitelefoni numbri 116 006 kaudu.

Lisaks tagatakse kuriteoohvrite individuaalne hindamine, et selgitada välja, millist abi, toetust ja kaitset ohver vajab, arvestades kuriteo liiki, raskust, ohvri isikuomadusi, kurjategijast tulenevat ohtu jms. Suurendatakse vajadusel emotsionaalse ja psühholoogilise toe kättesaadavust ohvritele, eelkõige just erivajadustega ohvritele, ning abiteenuste pakkumist lapsohvritele.

Samal lainel jätkates, senini on juristide hulgas laialdane arusaam, et inimese terviseandmeid saab kasutada üksnes tema enda nõusolekul, ka kriminaalmenetluses. Sellega on raske nõustuda. On tekkinud olukord, et nt juhu, kui kannatanu ei julge kriminaalmenetlusest osa võtta ja hirmust soovib, et asjaga ei tegeletaks, keeldub ta oma terviseandmete kasutamiseks loa andmiseks, ning sellega võib olla raske vägivalla kuriteo uurimine oluliselt takistatud või isegi võimatu. Kui seadustes on lünk, siis tuleb see täita. Kuriteo uurimisel ei saa tõendite kogumine ja kuritegude paljastamine sõltuda üksikisiku äranägemisest, sest

kurjategija tabamata jäämisega muutub olukord ohtlikuks ühiskonnale laiemalt. Kriminaalmenetlus ses olukorras aga osutub saamatuks.

Üks keeruline kuriteoliik on globaalsete arengute, nii majanduslike kui kliimast tingitud liikumiste tõttu meie õuele pressinud ja see on inimkaubandus. Eestis on see konkreetne kuritegude arvudes väike (aastas registreeritakse neid kuritegusid keskmiselt 5), kuid murettekitava nähtusena on ta meie ühiskonnas suurem. Aastas helistab nõuandeliinile üle 500 inimese ja segaste välismaiste töötajatega seotud töövaidlustega, kus erinevaid tööalaseid rikkumisi toime pannakse, puutume kokku paarisaja juhtumi kohta aastas. Mõnedest neist alustame ka inimkaubanduse kriminaalmenetlusi, esimest korda 2023. aastal. Kohtutesse pole need mahukad asjad veel jõudnud, kuid loodame kohtupraktikale, mis kujundab tulevase menetlusi inimeste õiguste eest seismisel ja ärakasutajate vastutusele võtmisel.

Eesti on peaaegu kaksteist kuud olnud Läänemeremaade Nõukogu eesistuja ja mh juhtinud inimkaubanduse rakkerühma tööd. Selle kaudu näeme, et oleme oma piirkonnas küllalt sarnased ja kohati väga erinevad. Eesti tõi fookusesse kolmandatest riikidest pärit inimeste seotuse inimkaubandusega meie piirkonnas ja näeme, et meie kõigi jaoks on tähelepanu vaja hoida kolmandatest riikidest pärit inimeste sissevoolul meie tööturgudele ja näha nendega toimuvaid olukordi ka inimkaubanduse vaatenurgast.

Eelmisel aastal olime inimkaubanduse ennetuses aktiivsed. Nimelt oleme EL Sisejulgeolekufondi toel jõudsalt kasvatanud oma riigi valmisolekut inimkaubandust ennetada ja tõkestada, parandanud koostöövõimet inimkaubanduse ohvrite tuvastamiseks ja abistamiseks Eestis. Teemaatilistel koolitustel, võiks öelda, et isegi treeningutel on osalenud ligi 3000 inimest spetsialistidest gümnaasiumiõpilasteni erinevates Eestimaa nurkades. Võrgustikutöösse on õnnestunud kaasata erasektor (eelkõige külalislahkussektor) ja vabaühendused. Valminud on veebikoolitus hotellide ja restoranide personalile ning animeeritud inimkaubanduse e-õppematerjal MTÜ Mondo rändekooli platvormil. Kutsun ka teid, rahvasaadikuid, osalema ja ennast harima menukal inimkaubanduse ABC koolitusel.

See viib mind järgmise olulise teemani – korruptsioon. Eesti on üks aus riik. Seda ei ütle ainult mina – seda ütleb maailma suurim korruptsioonivastane valvekoer, Transparency International. Nende 2024. aasta korruptsioonitaju edetabelis oleme 180 riigi seas 13. kohal. See on tase, millest paljud riigid võivad ainult unistada.

Aga teate, kust me alustasime? 1998. aastal, kui Eesti esimest korda sellesse tabelisse jõudis, olime 26. kohal. Tagapool Saksamaast, Prantsusmaast, Suurbritanniast ja Ameerikast. Täna oleme neist kõigist mööda läinud – ja mõne suisa päris pikalt enda selja taha jätnud. See on midagi, mille üle võib igaüks meist uhkust tunda. See näitab, et ausus, läbipaistvus ja õiglus on Eestis päriselt väärtused, mille nimel me tegutseme. Aga! Ja see on suur aga – edu ei tähenda, et töö on otsa lõppenud. Aus riik ei püsi ausana harjumusest.

Kui vaadata korruptsioonikuritegude statistikat, siis siin peegelduvad üldisest majanduskeskkonnast tõukuvad trendid: eelmisel aastal tõusid enam esile pankrotimenetlustega seotud korruptsioonikuriteod. Tähelepanelik tasub olla selles osas, et erasektori korruptsioonikuritegusid registreeritakse meil mõned üksikud juhtumid aastas. Suurem on tõenäosus, et selles peegelduvad raskused erasektori

korruptsioonijuhtumite ilmsikstulekul, kui et erasektori omavahelises majandustegevuses korruptsiooni praktiliselt ei ole.

Euroopa Komisjoni hiljutine uuring pani meid peegli ette. Kui Euroopa Liidus usub keskmiselt pool inimestest, et riigi otsused sünnivad ausalt – ilma altkäemaksu, kingituste või erakondlike annetusteta –, siis Eestis usub seda ainult 40% vastajatest. Teisisõnu – meie enda rahvas kahtleb, kas mäng käib reeglite järgi.

Enam kui 70% meie inimestest leiavad, et Eesti poliitikud ja ametnikud ei ole piisavalt avatud selles osas, milliste lobistidega nad kohtuvad, millised on nende kõrvaltegevused ja sissetulekud. Inimesed usuvad, et poliitikud ja ametnikud eiravad sageli huvide konflikti olukordi ega järgi eetilisi põhimõtteid. Tõsi, viimased numbrid pole Euroopa liidus keskmiselt ka paremad, aga see ei ole vabandus. Kuidas peaks rahvas meid usaldama, kui pilt on hägune?

Me ei saa rääkida aususest, kui samal ajal varjame, kus ja kellega otsuseid tehakse. Me ei saa rääkida läbipaistvusest, kui kontaktid lobistidega jäävad enamasti saladuseks. Me ei saa rääkida võrdsest kohtlemisest, kui kellelgi on ligipääs võimule, sest tal on suur kingitus, paks rahakott või tugev parteiline seljatagune.

Kolm aastat tagasi alustas Justiits- ja Digiministeerium koos avalikkusega tööd, et kirjutada ümber Eesti korruptsioonivastased reeglid. See oli aus katse parandada seda, mis ei toimi. Eelnõu valmis, jõudis Riigikogusse. See oli eelmise aasta mais. Täna on ta ikka veel siin, teie käes.

See ei ole kriitika, vastupidi, tunnustan teie ambitsioonikust. Põhiseaduskomisjoni arutelud näitavad, et teie siin saalis olete valmis tegema rohkem kui need, kes alguses eelnõu kokku panid. Ja see on suurepärane! See tähendab, et tahe tuba tuulutada on päriselt olemas.

Ka ministeeriumis on vahepeal ambitsioon kasvanud. Me tahaksime palju rohkemat, aga vana eelnõu lihtsalt ei kanna enam kõiki uusi mõtteid. Mõnda asja – näiteks tubakalobi läbipaistvust – saaks muidugi veel ka selle eelnõu kaudu ära teha, sest rahvusvaheline konventsioon seda lausa nõuab. Aga kui me tahame rohkem – ja tundub, et me tahame –, siis tuleb meil minna julgelt edasi. Ja mõnikord tähendab see sammu tagasi astumist, et teha uus analüüs ja uus kaasamisvoor.

See on meie võimalus. Mitte lihtsalt parandada seadust, vaid näidata kogu maailmale, et Eesti on koht, kus võim kuulub rahvale ja mitte tutvustele. Oleme jõudnud kaugele. Aga veel tähtsam on see, kuhu me edasi liigume. Kas me julgeme ja jaksame teha veel ühe suure sammu ausama ja õiglasema Eesti poole? Mina usun, et julgeme ja jaksame.

Veel veidi sellest, mis meile kuritegevuse statistikast vastu vaatab. Venemaa Föderatsiooni sõjategevuse tõttu kehtestatud sanktsioonide hüppelise kasvuga tõusis ka sanktsioonirikumiste arv, mis pani menetlusasutused suure surve alla. Seetõttu vaatasime eelmisel aastal üle sanktsioonirikumiste regulatsiooni.

Oluline muudatus seisnes süüteoliikide ümbervaatomises. Menetlusressursi seisukohalt ei ole otstarbekas kriminaalkorras menetleda näiteks ühekordset katset toimetada Venemaale üht pudelit veini või käekotti, kui sellisele rikkumisele on võimalik mõjusalt reageerida ka väärteo korras. Lisaks sanktsioneeritud kauba

konfiskeerimisele on füüsilisele isikule väärteo eest võimalik mõista rahatrahv summas kuni 2400 eurot, juriidilisele isikule aga kuni 400 000 eurot.

Äsja jõustunud seadusemuudatuste kohaselt menetletakse edaspidiselt rikkumisi, mille puhul jääb kauba või sularaha väärtus alla 10 000 euro, väärteo korras, mis on märgatavalt kiirem ja odavam, kui kriminaalmenetluse läbiviimine. Samas jäävad kriminaalkorras karistatavaks korduvad ja grupiviisilised sanktsioonirikumised, samuti sellised rikkumised, mille objektiks on strateegilised kaubad.

Tegude karistatavuse teema juures väärib märkimist ka muudatus, mille kohaselt on edaspidiselt karistatavad mitte üksnes tahtlikud sanktsioonirikumised, vaid ka ettevaatamatusest toime pandud teod, et suunata piiriületajaid õiguskoele ning vähendada katsetusi piiril. Veel ühe olulise muudatusena antakse juhtudel, mil kuriteo objektiks oli kauba või sularaha sisse- ja väljaveo keelu rikkumine, kuriteo uurimisalluvus KAPO-It üle Maksu- ja Tolliametile. Kuna kaupade sisse- või väljaveo keelu rikkumised tuvastatakse MTA tehtava tollijärelevalve käigus, tagab muudatus menetlusökonoomiat ka sellega, et edaspidiselt kaob vajadus tõendite dubleerivaks kogumiseks ja edasi-tagasi saatmiseks mitme uurimisasutuse vahel, sest kohtueelset menetlus viib tervikuna läbi MTA.

Sanktsioonikuritegudest rääkides on möödunud aastast näide, kus isik mõisteti süüdi optikaseadmete üle piiri Venemaale toimetamise katses. Karistuseks mõisteti rahaline karistus üle 79 000 euro ja konfiskeeriti suures ulatuses sanktsioneeritud kaupa (binoklid, monoklid, sihikud jm optika tarvikud) kokku ca 250 000 euro väärtuses. Vaieldamatult oleme edukad riigivastaste kuritegudega võitlemisel, sh nt on prokuratuur menetlenud hübriidrünnetega tegelejaid. 2024. aasta oli märkimisväärne aasta ka küberkuritegudega võitlemises, sh kuulutasime kahtlustatavaks kaks GRU agenti, kes osalesid Eesti vastases luuretegevuses kübermaailmas.

Menetluse tõhustamise prioriteedi kokkuvõtteks lisaksin, et eelmisel aastal valmis kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu, mis muudab kohtumenetluse otstarbekohasemaks, lihtsamaks ja paindlikumaks, ning Põhja Ringkonnaprokuratuuris ja Harju Maakohtus alustati digitaalse kriminaalmenetluse pilooti: nüüd menetletakse liiklussüütegusid digitaalselt. Liigume edasi sündmuskoha vaatlustega ja teiste menetlustoimingute dokumenteerimisega, et vähendada nn. paberitööle kuluvat aega.

Alaealiste õigusrikkumised vähenesid viiendat aastat järjest, mis lisab usku, et ligi seitse aastat tagasi valitud kriminaalpoliitiline suund on end õigustanud, nimelt kohteelses- ja kohtumenetluses alaealiste erikohtlemine. Ent jätkuvalt tekitab muret vägivallakuritegude kõrge osakaal alaealiste puhul. Kui mõned aastad tagasi oli alaealiste poolt toime pandud raskeid isikuvastaseid kuritegusid kokku vaid üksikud, siis viimase aastaga pandi toime üks mõrv ja kahel korral tekitati raskeid tervisekahjustusi. Me peame nendesse lugudesse sisse vaatama ja aru saama sellise käitumise juurpõhjustest: kas ja millal oleme jätnud midagi tegemata, õigel ajal reageerimata. Peame seda teadma, et selliseid tegusid ennetada.

II Lapsed ja noored ei satu kriminaaljustiitsüsteemi vaatevälja, noorte õigusrikkumised vähenevad ning tagatakse noorte õigusrikkujate eakohane kohtlemine.

Kui alaealiste kuritegevus pöörduv tõusule või muutub järjest raskemaks, tuleb andmetele ja uusimale teadmisele tuginedes välja töötada lahendusi, mis muutunud oludes tulemusi toovad. Siin on oluline õppida naaberriikide kogemustest, et nende tehtud vigu vältida.

Lapsi ja noori puudutavates kriminaalmenetlustes toimub intensiivselt nn „rätseplahenduste otsimine“, et noored oleksid suunatud programmidesse, mis on mõjusad. 27.11.2024 kinnitas prokuratuuri juhtkond „Noorte täiskasvanute kohtlemise ja ühtse karistuspraktika põhimõtted“, mis tähendab, et lisaks alaealistele on erikohtlemise mõttes rohkem keskmes ka 18-21 aastased noored.

Esile toomist väärrib alaealiste kahtlustatavate tegudele üldine kiire reageerimine. Eesmärgiks on seatud, et 60% alaealiste kuritegudest saaks menetletud kolme kuuga ja see eesmärk saavutati üle kogu riigi. Erakordselt tõhusa, kiire ja noortekeskse menetluse kontekstis saab positiivsena välja tuua Tammiste alaealiste tapjate menetluse. Tihedas koostöös EKEI-ga valmis hulgaliselt ekspertiise kõigest ühe kuuga, mis võimaldas prokuröril asja kohtusse saata kahekuulise vahistamistähtaja jooksul ilma tõkendit pikendamata.

Ühe hea praktikana saab välja tuua, et alates eelmisest aastast pakutakse 14-29-aastastele õigusrikkumise taustaga noortele tugiteenusena STEP-programmi, et toetada neid tööle ja õppima asumisel. Kui noor kannab vanglakaristust, alustab STEPi nõustaja temaga kohtumisi kuni kuus kuud enne vabanemist, pärast seda jätkub töö kogukonnas. Samuti pakub MTÜ Lootuse küla õigust rikkunud noortele turvalist keskkonda ja igapäevast nõustamist, et noor saaks oma elu puhtalt lehelt taas alustada. Eelmise aasta lõpuks oli toetavatele teenusele jõudnud 119 noort.

Prokuratuuris on lisaks alaealiste erikohtlemisele nüüd rohkem tähelepanu all ka 18-29 aastased noored, kellega töötavad noorte erikonsultandid. Praktikast tähendab see, et me oskame noort ära kuulata, süveneda juhtunud olukorda, saada aru juurpõhjustest ja sellest tulenevalt leida kõige mõjusam reaktsioon toimepandud süüteoile nii, et noor mõistaks oma teo tagajärgi ja võtaks vastutust. Tänapäevaks on erikonsultandid tegelenud enam kui 300 noorega.

ESF rahastuse toetusel elluviidava projektiga aidatakse kaasa kriminaalhoolduse laiemale reformimisele, nt uuendatakse kriminaalhooldajate tööriistakastis meetodeid tööks noortega, samuti mõtestatakse ümber üldkasulik töö, et see oleks noorele kasulik ja hariv kogemus. Spetsialistidele käivitatakse koolitusprogramm, mis annab põhjalikud teadmised tööks õigust rikkunud noortega alates ealistest eripäradest lõpetades juriidiliste nüanssidega. Vanglateenistuses võetakse fookusesse perekeskne lähenemine, et noore kinnipeetava ja tema lähedaste vahel kontakt säiliks. Vanglates käivitatakse pilootprojektina noortele kinnipeetavatele juhendatud tööharjutus, kus vanglate ettevõtluskeskuses tekkinud jätmete antakse uus hingamine, nt valmistatakse meened või disainitakse praktiline toode.

Suurema tähelepanu all on noorte deradikaliseerimisega tegelemine. Selleks luuakse paremad teadmised vanglates ja kriminaalhoolduses, aga ka kohtueelses etapis. Koostöös Siseministeriumi jt asutustega peame jõudma lahenduseni, et noorte deradikaliseerimisega tegeleda varajases etapis, et äärmuslik käitumine ja teod ei eskaleeruks.

Mõjutusvahendite puhul on oluline, et riik peab toimima terviklikult. Kriminaalmenetluse kohanemisest karistamise asemel tuleviku mõjutamisele ei ole kasu, kui alaealistele ja noortele mõeldud mõjutusvahendeid, nt erinevaid teraapiaid või sõltuvuse ravivõimalusi, ei jätku või ei ole piisavas valikus, et kõigi selliste laste ja noorte eripärasid arvestada, nagu see praegu kipub olema. Sellega peab riik edaspidi senisest enam tegelema. Eriti keeruline on leida laste ja noorte sõltuvusravi võimalusi ning psühhiaatrilist abi. Suurt rahulolu on siin raske väljendada.

Erivajaduse ja käitumishäiretega lapsi ja noori on üha enam, kõigile neile ei leidu sobilikke õppeasutusi ja nende arengutaset ning erivajadusi arvestavaid õppimis- või psühholoogilist abi. See suurendab koheselt riski, et nad võivad sattuda kriminaalmenetluse sfääri, olgu kahtlustatavana või ka ohvrina. Koolikohustuse täitmise tagamise võimalused ei ole piisavad, et tagada, et lapsed koolist eemale ei jää, iseäranis kui vanemad kaasa ei tööta.

2024. aastal võtsid justiits- ja digiministeeriumilt ennetusnõukogu juhtimise üle haridus- ja teadusministeerium koos kultuuriministeeriumiga ja 2025. aastal jätkab juhtimist sotsiaalministeerium. See korraldus võimaldab kõigil tuua lauda valdkondade ülesed ennetuse küsimused, mis on olulised nii eesistujale kui teistele. Nii loome ühist ennetuse väärtusruumi ja mõistmist. 2024. aastal arutati ennetusnõukogus spordieetika reeglite vajaduse üle ja ennetusnõukogus arutamise järgselt kinnitas EOK kinnitas need spordi alaseltsidele järgimiseks. Suure toetusega suhtuti haridus- ja teadusministeeriumi kavandatavasse õppimiskohustuse reformi ja samuti plaani tõhustada nõudeid, mis on seotud noortega töötavate spetsialistidega. Need on kõik küsimused, mis võivad küll olla eesistuja nägu, kuid jagatuna loob mõistmist ja toetab nende kinnistamist ja kasutuselevõttu.

Ennetusnõukogu on korduvalt arutanud tänaste ennetuse rahastusvalikute ja tulevikuvajaduste teemal ning nentunud, et raha tuleb leida iga osaleva ministeeriumi haldusala seest. Teame, et kärbete olukorras on eriti oluline, et suuname vähesed rahalised vahendid tulemuslikele ennetustegevustele. Sestap oleme asekanterite ringis kokku leppimas ühiseid põhimõtteid ennetuse riikliku rahastuse kohta, et suunata riiklikku ennetuspoliitikat koos ja saavutada pikemal ajajoonel olukord, kus tehtud valikud on kasuks meile kõigile mitte ühele meie seast oma silotornis.

2024. aastal oleme valdkonnaülese ennetuse süsteemi arendusele aktiivselt otsinud raha juurde. 2025. aasta hakul saime toetuse Riigikantselei koosloome kiirendist ja täna oleme Norra finantsmehhanismist lisaraha saamise ootel. Koosloome kiirendi abiga ühtlustame valdkonnaülese ennetuse sõnumeid ja loome paremaid koostöösidemeid huvikaitsegruppidega.

Kriminaalpoliitika valdkond, mis püsib visalt fookuses ja seda ka riikidevahelistes suhetes, on uimastipoliitika. Vabariigi Valitsuse eelmise koosseisu poolt antud ülesanne oli kaasajastada uimastipoliitika põhimõtted ning vaadata selleks üle muuhulgas karistuspoliitika, ennetusmeetmed ja sõltuvusravi võimalused.

III Ennetatakse
(korduv)kuritegevust,
sealhulgas sõltuvusest ja
vaimse tervise häiretest
tingitud õigusrikkumisi,
tõhustatakse karistuspoliitikat
ja toetatakse kuritegevusest
eemaldumist.

Justiitsministeerium on alates 2022. aastast mõõtnud reoveest narkootiliste ainete tarbimist 13 suuremas Eesti asulas. Andmed näitavad, et meil on kolm narkootilist ainet – kanep, amfetamiin, kokaiin –, mida leidub alati kõikide linnade reovees ja mida tarbitakse kogu Eestis.

Kõige negatiivsem otsene tagajärg sellele on, et viimasel kolmel aastal on meil olnud keskmiselt ligikaudu sadakond narkootikumide üledoosist põhjustatud surma. Kui me kaotame sadakond inimest uimastitele, siis kergitame vaevu kulme. Tõsi, need inimesed tegelesid ise oma tervise kahjustamisega, kuid paljud haigused on meil elustiili haigused, kus inimesed ise oma tervist kahjustavad, ilma et nad peaksid kartma hukkamõistu või leppima ükskõiksusega.

Narkootiliste ainete tarvitamise suurenemise kasvuga kaasneb paratamatult surve ainete pakkumise kasvule. Kõik narkootiliste ainetega seotud nõudlust ja pakkumist rahuldavad tegevused, sh aine omandamine ja tarvitamine, on Eestis väär- või kuriteod. Kohustusega nendele reageerida kaasnevad suurenevad kulutused õiguskorra kaitsele ehk pakkumise vähendamisele. Samas nõudlus ainete järele õiguskorra tegevuse kaudu ei vähene ehk meie teine suurem probleemkoht on, et me suuname ainete pakkumise vähendamise valdkonda proportsionaalselt suurt ressursi, samas kui narkootiliste ainete tarvitamine ei vähene.

Tark ei torma, aga rumal ei kohane. Sestap tuleb Justiits- ja Digiministeerium sellel aastal välja ettepanekutega, kuidas võiks narkootikumidega seotud karistuspoliitika muutmise kaudu aidata kaasa ainete tarvitamise ja sellega kaasnevate kahjude vähenemisele.

Lisaks narkootikumidele niidab meie inimesi alkohol. Kuritegevuses peegeldub see selles, et ligikaudu neljandik kõikidest kuritegudest pannakse toime inimeste poolt, kes teo toimepanemise hetkel on alkoholi tarvitanud. Käesolevaks hetkeks teame, et õigusrikkuja, kes paneb toime kuriteo alkoholi tarvitanuna, ei ole väga suure tõenäosusega nõ juhutarvitaja. Me oleme kaks aastat kasutanud alkoholi biomarkeri PEth analüüse õigusrikkujate mõjutamiseks, eesmärgiga tarvitamist vähendada. Õigusrikkujad tarvitavad nädalas alkoholi, mis vastab koguseliselt ligikaudu 1,5 l viinale või viiele pudelile veinile.

Näeme, et 90% õigusrikkujatest on tarbimist vähendanud keskmiselt neli korda. Läbi selliste elustiilimuutuste, aga ilma kohtuliku karistuseta, oleme saanud väga lootustandvaid tulemusi retsidiivsuse vähendamisel. Näiteks oli meil see aasta esmakordsete joobes juhtide kahe aasta retsidiivsus ainult 2%, kui muidu pistame rinda keskmiselt paarikümne protsendise retsidiivsusega.

Edasiminekuks on arusaamise tekkimine, et mõnelgi juhul on karistamisest tõhusam aidata inimesel vabaneda kuritegelikkuse käitumist põhjustavast sõltuvusest või halvast harjumusest alkoholi liigtarvitada. Alkoholi tarvitamise mustri muutmine on kokkuvõttes ühiskonnale kasulik, kui nende inimeste lihtsalt karistamine.

Kui jätkata sõltuvuse teemal, siis on prokuratuur narkokuritegevuse vastase teraviku suunanud sünteetiliste opiaatide tulva tõkestamisele Lätist. Lätiga on koostöö selles valdkonnas tõhus, infovahetus Läti kolleegidega toimub reaajas ning tegutsetakse

ühiste uurimisrühmade raames. Anname sellega enda panuse sõltuvusest tekkinud kuritegude ennetamisele

Lisaks on eelmisest aastast kogu riigis võimalik nimetada mitmeid kriminaalasju, kus õnnestus tabada suures koguses narkootilise aine levitajaid. Kuid nende tabamine on ühekordne leevendus. Suur probleem on narkootikumide lihtne kätte saamine. Kuni noortel on võimalik postiga endale vahelejäämist kartmata narkootilisi aineid tellida, sh suurtes kogustes, nõuab narkootikumide levikuga võitlemine suuri pingutusi ja ressursi. Siin peaks kaaluma muuta seadusi nii, et oleks võimalik tõhusamalt postisaadetisi kontrollida või pakisaajaid tuvastada.

Pikaajaline kriminaalpoliitiline suund – karistusena reaalne vangistus ainult siis, kui muul viisil on ühiskond ohustatud, kandis eelmine aasta oma esimesi reaalseid vilju. Vangide arv on vähenenud sinnamaani, kus pooled kinniste vanglate kohad on täitmata ja Tartu vangla on pooleldi kasutusest väljas. Peame selle edu edaspidi realiseerima viisil, kus vabanev ressurss jõuab järjest enam kuritegevuse ennetusse, et see positiivne trend ei muutuks.

Kinnipeetavate arvu languse tõttu on tühjeneva vanglastruktuuri ülalpidamine muutunud riigieelarvele koormavaks. Et olukorrale leevendust tuua, astus Eesti Tartu Vangla välja rentimiseks läbirääkimistesse Rootsi ja Hollandiga. Välisvangide majutamine Tartu Vanglas võimaldaks meil eriotstarbelise taristu säilitada ning väljaõppinud personali erialaselt hõivatuna hoida. Mõlemad eesmärgid on olulised laiapindse riigikaitse aspektist.

Tartu Vangla säilitamine on oluline ka korrakaitse ja kriminaalmenetluse läbiviimise seisukohalt. Nimelt täidab Tartu Vangla ka piirkondliku arestimaja funktsiooni. Samuti hoitakse vanglas vahistatuid, kelle kriminaalasja arutatakse Tartu Maakohtu tööpiirkonnas. Vangla sulgemisel tuleks riigil leida asenduspinnad nende funktsioonide täitmiseks. Valitavast alternatiivist sõltuvalt võib see tähendada pikemaid konvoeerimisi, mis võib omakorda avaldada otsest mõju ka kriminaalmenetluste kestusele või nõuda märkimisväärsed ümberkorraldusi õiguskaitseasutuste töös.

Lõpetuseks, plaanime veel selle aasta esimeses pooles saata kooskõlastusele eelnõu, millega soovime muuta kinnipeetavate vangistusest tingimisi enne tähtaega vabastamise korda, selliselt et veelgi suurem osa kinnipeetavaid vabaneks tingimisi enne tähtaega või siis neile juba mõistetakse karistus koos hilisema kontrolliga vabaduses. Mõistetatavalt ei plaani me seda muudatust vanglakohtade puuduse tõttu, vaid me teame, et liikudes sinnapoole, kus kõik kinnipeetavad vabanevad vanglast järk-järgult, kriminaalhoolduse järelevalve ja toe abil, vähendab uute kuritegude toimepanemist nende isikute poolt.

Kokkuvõttes, liigume endiselt Riigikogus heaks kiidetud kriminaalpoliitika eesmärkide suunas, võttes arvesse meid ümbritsevaid ja mõjutavaid muudatusi lähedal ja kaugel. Oleme sitke rahvas, kes globaalsete muutuste tuules ei murdu, vaid vastupidi, panustame sellesse, et Eesti oleks endiselt turvaline, vähese kuritegevusega riik.

Aitäh!